

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

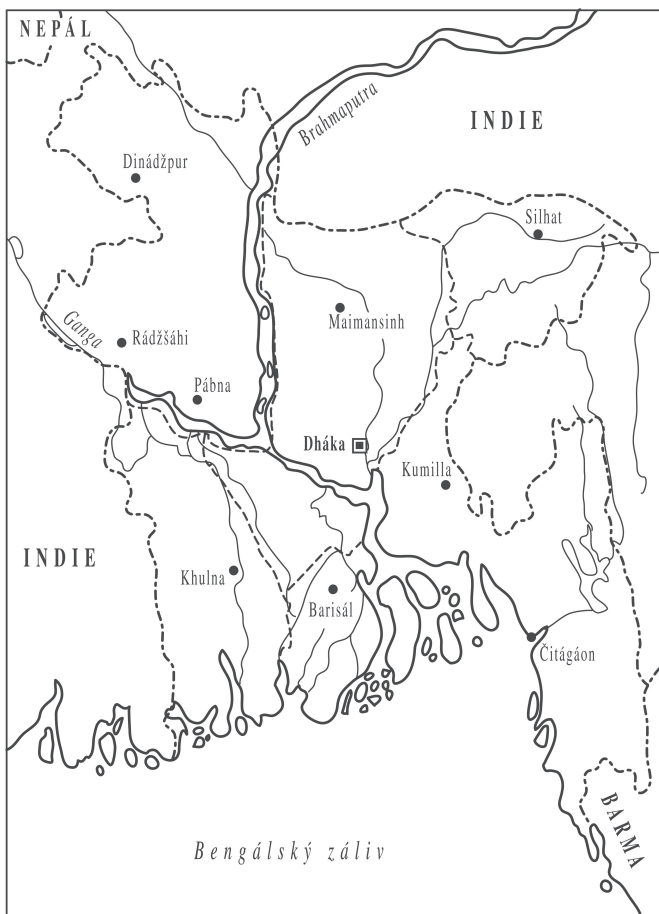
BANGLADÉŠ

Blanka
Knotková-Čapková

S T R U Č N Á H I S T O R I E S T Á T Ů

Bangladéš

BLANKA KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ

NAKLADATELSTVÍ LIBRI, PRAHA 2005

আমার সোনার বাংলা,
আমি তোমায় ভালবাসি,
চির দিন তোমার আকাশ,
তোমার বাতাস,
তোমার প্রাণে বাজায় বংশি...

První verše bengálské hymny – překlad je uveden na str. 101.

© PhDr. Blanka Knotková-Čapková, PhD., 2005

© Libri, 2005

ISBN 80-7277-290-2

Obsah

Nejstarší období	7
Předindoevropské období	7
Árjanizace Bengálska a kastovní systém	7
Nejstarší náboženské představy	9
První státní celky, buddhismus a hinduismus	10
Od středověku po britské panství	18
Bengálský islámský středověk	18
Mughalské Bengálsko	21
Hinduistická kulturní tradice bengálského středověku	22
Od kolonialismu k formování moderní bengálské státnosti	25
Britská kolonizace a konec samostatné bengálské státnosti	25
Modernizace indické společnosti a bengálská renesance	33
Politický vývoj a nové politické ideologie v posledním období Britské Indie. Náboženství jako politický faktor	38
Kultura bengálského modernismu	45
Východní Bengálsko součástí Pákistánu	46
Nezávislý Bangladéš	56
Vznik Bangladéše	56
Mudžíbur Rahmán a bangladéšský socialismus	58
„Osvícená diktatura“ Zijáura Rahmána	64
Vojenský režim H. M. Eršáda	70
Bangladéš parlamentní demokracií	74
Úloha islámu v bangladéšské politice	78
Politická kultura, lidská práva a problémy diskriminace	80
Kultura nezávislého Bangladéše	84
Česko-bangladéšské vztahy	87
Encyklopedické heslo	89
Představitelé státu	102
Literatura v češtině	103

Základní informace pro turisty	105
Jazyková první pomoc	110
Zastupitelské úřady	111
Důležitá telefonní čísla	112
Seznam zkratek	113

Nejstarší období

Dnešní Bangladéš (východní Bengálsko) je z hlediska historicko-politické geografie součástí Indického subkontinentu, v užším smyslu východní Indie, resp. Bengálska. S těmito širšími oblastmi částečně sdílí i své politické a kulturní dějiny. Poloha na periferii indického vlivu však umožnila vytvoření i silné místní politické a kulturní tradice, která měla jistou míru nezávislosti na mocenském centru. Strategická poloha „brány“ do jihovýchodní Asie pak této oblasti zajistila i významnou roli v politických a kulturních konfliktech jednotlivých historických období.

Předindoevropské období

Nálezy ze starší doby kamenné dokazují existenci *Homo erectus* na území východního Bengálska asi před 500 000 lety. V době neolitické sem od 6. tisíciletí před n. l. zasahovaly kulturní vlivy ze západu i z jihovýchodu (dnešní Barma). Vyspělá harappská civilizace drávidského původu, která vznikla v údolí Indu a rozšířila se zhruba od počátku 3. tisíciletí před n. l. do poloviny 2. tisíciletí před n. l. do západní a severní Indie, na území Bengálska však nezasahovala. Můžeme předpokládat, že před příchodem Indoevropanů obývaly dnešní Bangladéš především mundské a tibeto-barmské kmeny. Lze říci, že celé území ještě čeká na zásadní archeologický průzkum, který by přinesl přesnější představu o zdejším vývoji.

Árjanizace Bengálska a kastovní systém

Z původní pravlasti indoevropských etnik, za niž dnes většina badatelů považuje oblast jihoruských stepí, přicházely kočovné kmeny do Evropy, Íránu i Indie. Indická větev má nejbližší k íránské (před posledním dělením se nazývala indo-íránská). Tyto kmeny se začaly usazovat v povodí Gangy a přinesly s sebou novou kulturu i nový sociální systém.

Jeho základem bylo rozdělení společnosti na čtyři základní stavy, tzv. *varny*. Pojem varna znamená barva – šlo o bar-

vu kůže, která byla jedním z vnějších znaků hierarchizace společnosti, vyšší varny měly světlejší barvu kůže. Indoevropané nazývali sami sebe pojmem *árja*, tj. vznešený, a cítili se nadřazení vůči původnímu obyvatelstvu subkontinentu tmavší barvy pleti. Na nejnižším stupni společenské prestiže stály v jejich očích zejména původní kmeny jako Mundové a Santálci, které byly vytlačeny zcela mimo rámec společnosti a vytvořily postupně novou vrstvu tzv. nedotýkatelných (tj. těch, jichž se člověk z vyšší varny nesmí dotknout, protože by se „znečistil“). Bengálsko, kde se neindoevropský živel udržoval poměrně silný ještě v prvních staletích našeho letopočtu, vystupuje tedy ve starověké indické literatuře, psané kanonizovaným jazykem *sanskrt*, jako země tzv. mléččů – *mlečča* znamená neindoevropský kmen, nehinduista (pohan), přeneseně nevzdělanec, primitiv, hříšný a nedobrý člověk.

Varny Árijů byly čtyři. Nejvýše stáli *bráhmani* – kněží a vzdělanci, kteří měli v nejstarší době jako jediní přístup k rituálu, jehož byli nezbytnými prostředníky, i k posvátným písmům. Představovali tedy společenskou i kulturní elitu. Netvořili však instituci obdobnou jako např. středověká křesťanská církev – nebyli uspořádáni do hierarchické pyramidy, která by se sbíhala k jedinému nejvyššímu představenému. Druhou varnou byli *kšatrijové*, kam patřil panovník a jeho rytíři, tedy šlechta; vzhledem k poměrně pozdní árjanizaci Bengálska a jeho poloze mimo centrum starověkých říší zde právě vrstva kšatrijů zůstala prakticky nezastoupena. Třetí varnou byli *vaišjové*, dělný lid (zemědělci, řemeslníci, obchodníci); tyto tři varny patřily mezi tzv. dvojzrozence, jejichž mužští příslušníci procházeli iniciačními obřady v dospívání (tzv. druhé zrození) a byli plnoprávnými členy společnosti. Nejnižší varna – *šúdrové* – byli (jako již zmínění nedotýkatelní) převážně potomky původního obyvatelstva a jejich role byla služebná.

Vedle varnového systému se v celé Indii upevnil tzv. kastovní systém, o jehož původu nemáme přesnější představy, ba ani nevíme, zda je jako systém varn indoevropského původu. Kast bylo a je tisíce, v podstatě šlo o profesní jednotky, kde se povolání dědilo z otce na syna. Kastovní systém s varnovým postupně splynul, takže dnes jsou jednotlivé kasty de facto součástmi varn. Jak v Západním Bengálsku v dnešní In-

dické republiky, tak v Bangladéši je však uplatňování kastovní, resp. varnové diskriminace formálně protizákonné; obě země mají sekulární zákon, Bangladéš je navíc převážně muslimskou zemí, a islám sociální hierarchii ve smyslu společenských stavů či tříd neuznává. Přesto v hinduistické části společnosti hraje tradiční kastovní systém stále nezanedbatelnou roli.

Další změnou v sociální struktuře bylo výrazně patriarchální uspořádání árjovské společnosti. Společenskou jednotkou níže než rod byla velkorodina, tj. společenství v čele s otcem, kam patřili jeho rodiče, manželka, děti, případně mladší bratři se svými rodinami, dosud neprovdané či ovdovělé sestry a ovdovělé tety. Na rozdíl od některých kmenových společenství, kde převládalo matriarchální uspořádání a matrilineární posloupnost, byla zde posloupnost patrilineární (dědictví z otce na syna). Tento princip se postupně utužoval a v průběhu 1. tisíciletí n. l. byly ženy již úplně zatlačeny do soukromé sféry jako bytosti zcela závislé na mužských příbuzných.

Nejstarší náboženské představy

Árjové s sebou přinesli i nové náboženství. Nejstarší mytologický panteon mohl být blízký původním místním náboženským kultům v uctívání přírodních božstev, živelů a nebeských těles, což je pro archaickou vrstvu náboženství charakteristické. Tento panteon však reprezentuje mužskou dominanci, což v archaických náboženstvích nebývá tak silné – zde zpravidla dominují či mají alespoň výraznou roli ženská božstva mateřství a plodnosti. Hlavou panteonu Árjů však byl válečnický bůh Indra, mnohými charakteristikami blízký řeckému Diovi (např. třímá hromoklín). V dalším mytologickém vývoji pak došlo ke slévání místních mytologií a silného kultu ženských božstev s árjovskými mytologickými představami, a původním bohyním byla přisouzena role manželek árjovských bohů. Zejména v Bengálsku však kult relativně samostatných ženských božstev nikdy nepřestal hrát výraznou, mnohdy rozhodující roli v náboženském životě. Celkově neortodoxní přístup k dominantní náboženské linii byl pak pro Bengálsko charakteristický i později – v období klasického hinduismu i v období islámském.

Staroindické písemnictví, jak už bylo řečeno, nehodnotí Bengálsko (pokud se o něm vůbec zmiňuje) příliš kladně. Bengálsko ostatně stálo zpočátku stranou jeho vývoje, poněvadž nejstarší sbírky rituálu a poezie, *védy* (české výrazy *věda*, *vědění* mají stejný indoevropský jazykový kořen), a nejstarší filosofické spisy, *upanišady*, vznikaly mezi 15. a 6. stoletím před n. l. (upanišady ke konci tohoto období), kdy árjovský živel do východní Indie ještě nepronikl. K árjanizaci východní oblasti dochází teprve koncem tohoto období, v 6. a 5. století před n. l.

První státní celky, buddhismus a hinduismus

Nejstaršími celky na území východní Indie byla království Angů a Gaudů (dnešní Západní Bengálsko a Bihár), Kalingů (přesahující hranice dnešního svazového státu Urísá) a Vangů (sanskrtsky, resp. bengálsky Bangů). Podle Bangů, kteří obývali oblast východní ganžské delty, získala tato oblast – tj. jižní a východní část Bengálska – své pojmenování.

V 6. století před n. l. se nábožensko-sociální systém Árjů setkal s reformátorskými pokusy o odstranění bráhmanské dominance, hierarchizace společnosti a s polemikami proti autoritě véd. Z těchto reformních hnutí vzešla další dvě indická náboženství: džinismus a buddhismus. Oba zakladatelé těchto náboženství nepocházeli z varny bráhmaňů, ale kšatrijů. Zakladatel buddhismu Sidhártha Gautama získal přízvisko Bud-dha, tj. probuzený – probuzením se míní poznání a pochopení pravé podstaty bytí; zakladatelem džinismu byl Vardhamána Mahávíra, později zvaný Džina, tj. vítěz – jde zjednodušeně řečeno o vítězství nad nevědomostí, nad žádostivostí a ulpíváním na pozemských věcech. Buddhismus a džinismus však přes svůj polemický postoj k védskému kultu i sociální praxi neznamenalý úplný rozchod se starším myšlením: s upanišadami se shodovaly v představě, že existence světa i lidský život probíhá v cyklech, v neustálém koloběhu, v opakovaných zrozeních. Buddhismus a džinismus také vnímá, stejně jako upanišady, význam skutků člověka jako určující faktor pro kvalitu příštího zrození (*karma*). Na rozdíl od upanišad byl však zejména původní buddhismus v podstatě nemetafyzický – neza-býval se otázkami boží (duchovní) existence či neexistence,

ani ne/existence posmrtného života. Byl v zásadě pragmatickým etickým učením, praktickým návodem, jak překonat strasti tohoto světa a dospět k vysvobození z koloběhu životů do harmonického stavu blaženosti – *nirvány*.

Buddhismus považuje za základní charakteristiku tohoto pozemského života strast, která jej provází od narození do smrti, v podobě bolesti, zklamání, nemoci, stáří i smrti samotné. Druhou stěžejní charakteristikou je pomíjivost, třetí klamnost představy o existenci nějakého skutečného, pravého *já* (ať už tělesného nebo duchovního), které by vytvářelo trvalou identitu. Jedinou pravou a trvalou skutečností je nirvána.

Původní džinismus byl v podstatě racionalistickým učením, prvky citové či dokonce mystické zbožnosti do něj výrazněji nepronikly ani později. Do některých proudů buddhismu však v průběhu pozdějšího vývoje vstoupily mystické prvky iracionálního, citového náboženského prožitku, zbožštění Buddha a dalších světců, i prvek spasitelský. Možnost dospět ke spáse – vysvobození z koloběhu životů – umožňovaly postavy bódhisattvů (byly mužské i ženské), které, ač samy na prahu probuzení, dobrovolně setrvávají v strastné existenci tohoto světa, a to jen proto, aby pomáhaly k vysvobození ostatním.

Hlavním etickým principem buddhismu i džinismu byla *ahinsa*, nenásilí, neubližování. V džinismu byl tento princip dodržován nejpřísněji, vedle přísného vegetariánství zapovídal i např. hubení mikroorganismů vařením vody, praním oděvu, orbou zemědělské půdy. Pro džinisty to znamenalo silné omezení výběru profesí. Z hlediska požadavku neubližování byl nekonfliktním zaměstnáním obchod; obchodem se značná část džinistů zabývá i dnes.

Džinismus a buddhismus odmítaly hierarchii varnovou, ne však genderovou; podřízenost žen mužům platila i v těchto komunitách. Pro buddhistické mnišky bylo například připojeno osm speciálních pravidel, která tuto podřízenost zakotvovala (např. mniška nesmí nikdy napomenout mnicha, kdežto i nejmladší mnich může napomenout nejstarší mnišku – hierarchie genderová byla tedy nadřazena věkové). Přesto znamenaly oba tyto nové směry pro ženy svobodnou alternativu k jinak povinnému manželství a mateřství – žena se mohla stát mniškou, věnovat se duchovnímu životu a svému vzdělávání.